

A HUMINT reneszánsza

Regényi Kund Miklós – Drusza Tamás

Bevezetés

A 21. század második évtizedének végén a HUMINT, azaz az emberi erőforrásokból való információgyűjtés egyértelműen reneszánszát éli Európában (jelen fejezetben Európa alatt az Európai Unió országait értjük). Ebben az alfejezetben ehhez a reneszánszhoz vezető utat törekszünk bemutatni, azaz bemutatjuk a HUMINT születését, meggyőződésünk szerint első virágzását, szakmai álláspontunk szerint átmeneti háttérbe szorulását, mai helyzetét, azaz újjászületését, illetve lehetséges fejlődését a közelebbi jövőben. Tesszük ezt úgy, hogy tisztában vagyunk azzal: vannak országok és szolgálatok, ahol nem beszélhetünk reneszánszról, hiszen ott a HUMINT mindvégig megőrizte kitüntetett szerepét a titkos felderítés ágazatai között. A nyílt forrásokra támaszkodó kutató szempontjából sajnálatos, hogy ezek az országok a titkosságra vonatkozó hagyományokat is őrzik, így megnevezni is csak feltételes módon lehet őket, de aligha téved nagyot, aki az Egyesült Királyságra és Oroszországra gondol. Percepciónk az akadémiai kutatóé, nem egy konkrét rendvédelmi szerv gyakorló felderítőjéé. Gondolatainkat az érdeklődő laikus és szakmai közönségnek szánjuk. Örölnénk, ha a leírtak gondolkodást, vitát és reflexiót váltanának ki az akadémiai világban és a titkosszolgálatok világában egyaránt.

És kezdetben volt a HUMINT

Nem egyszerű feladat a titkos felderítésről és annak legrégibb ágáról, az emberi erővel folytatott, közkeletűbb nevén az ügynöki munka gyökereiről írni.¹ A titkos tevékenységekről jellegük miatt eleve kevesebb információ marad fent, ez az írásbeliséget megelőző korokról fokozottan igaz. Ha az emberi erővel folytatott titkos felderítés természetét szeretnénk megérteni, akkor nem elsősorban

¹ Az alfejezethez felhasznált irodalom: Boda József – Regényi Kund (szerk.): *A hírszerzés története az ókortól napjainkig*. Budapest, Dialóg Campus, 2019; Pilch Jenő: *A hírszerzés és kémkedés története* I–III. Budapest, Franklin Társulat, 1936; Jeffrey Burds: *The Second Oldest Profession: A World History of Espionage*. Boston, Recorded Books, 2011.

a régi források, hanem emberi természetünk, viselkedésünk elemzésén keresztül vezet az út.

Az emberi erővel folytatott hírszerzésről² szóló fejezet elejére feltétlenül kívánczik a szokásos közhely: a kémkedés egyike a legősibb mesterségeknél, és ez nem véletlen. Minden élőlény igyekszik megtudni, milyen lehetőségeket vagy veszélyeket rejt rá nézve a környezete, így a környezet kikémlelése egy teljesen természetes cselekvés, amelyet az életösztön vezérel. Az ember azonban az állatokhoz képest ezt is magasabb szintre emelte azzal, hogy nem várva be a veszély megjelenését tudatosan törekedett annak saját területén való felderítésére. További előrelépést jelentett, mikor már nem maga kémlelte ki a veszélyt, hanem másokat bízott meg ezzel. Ehhez már szükség volt valamiféle összetettebb kommunikációra, amellyel a „feladatot” meg lehetett fogalmazni, és a megszerzett ismereteket át lehetett adni.

Más kérdés, hogy ez a kezdetekben még egyáltalán nem jelentette a mai értelemben vett hivatást. A kémkedés fejlődésének folyamata – illetve az azt alkalmazó államokkal, szervezetekkel együtt – aztán időről időre egyre fejlettebb formákat öltött, míg végül eljutottunk a mai nemzetbiztonsági szolgálatok által alkalmazott professzionális HUMINT-módszerekig. Nézzük röviden e folyamat kezdeti szakaszait. Ebben a fejezetben megállapításainkat illetően kizárólag a logikai elemzés eszközére tudunk hagyatkozni, mert ezekről az időkről nem állnak rendelkezésünkre írott források.

Természetes, hogy már az őskor vándorló embercsoportjainak fel kellett deríteniük, hogy hol tudnak megfelelő életfeltételeket találni, hova költözzenek a kimerülő területről, vagy a változó időjárás hatására. Ahogy az emberi közösségek egyre nagyobbak és fejlettebbek lettek, a túlélés érdekében egyre tudatosabban törekedhettek a természeti erőforrások megszerzésére. Azok a területek voltak értékesek számukra, amelyek több élelmet és biztonságot, jobb életfeltételeket kínáltak. Egy idő után azonban e területekért is megindult a küzdelem, különösen akkor, ha könnyebbnek tűnt megszerezni egy másik csoport területét, mint keresni egy hasonlót. Ekkor az emberi erőforrással folytatott hírszerzés már túlment a terület felderítésén, meg kellett ismerni az ellenérdekelteket is.

Ez a folyamat folytatódott az ember letelepedése után is. Érdekes módon az emberi közösségek letelepedése máig vita tárgya, a legújabb nézetek szerint

² Az emberi erőforrásból való információszerezés tárgyában két monografikus jellegű művet említhetünk: Regényi (szerk.) (2019): i. m. 163; Dobák Imre – Regényi Kund (szerk.): *Szakmatörténeti szemelvények*. Budapest, Nemzetbiztonsági Szakszolgálat, 2014.

a mezőgazdaság kialakulása nem oka, hanem következménye volt e folyamatnak. De a tény az, hogy a letelepedés az i. e. 5000. év környékén magával hozta az államok kialakulását, amelyek igyekeztek egyre nagyobb területekre kiterjeszteni hatalmukat. A fegyveres konfliktusok így egyre gyakrabban robbantak ki, amelyeket egyre modernebb fegyverekkel vívtak, ami újfajta kémkedési formákat honosított meg. A jobb eszközökkel és fegyverekkel rendelkező csoportoktól meg kell tudni, hogyan készítik azokat. A ma ipari kémkedésnek nevezett tevékenység egyik első megjelenése lehetett körülbelül i. e. 3000–5000 évvel a fémmegmunkálási technikák riválisoktól történő megszerzése. A fém bányászata, ötvöztetése és megmunkálása már olyan összetett munkafolyamat, amely nehezebben kikísérletezhető, mint például a kőből való pattintás vagy a fából való faragás.

A fenti gondolatmenetből is látszik a korabeli nagyobb embercsoportok, törzsek, később pedig államok közötti rivalizálás leggyakoribb formája egy másik ősi viselkedésforma, a fizikai küzdelem, azaz a háborúskodás volt. Ebből fakadhatott Pilch Jenő – az első komoly összefoglaló mű szerzőjének gondolata is, aki szerint e korai időszakban a kémkedés és felderítés még nem választódott szét jelentősen.³ Különösen fontos lehetett a kémkedés alkalmazása a gyengébb fél számára. Néhány jó kémet alkalmazva kikémlelni az ellenség gyenge pontjait vagy megvesztegetni az ellenség egy fontos vezetőjét még mindig lényegesen olcsóbb volt, mint fegyvereket gyártani és katonákat felszerelni.

Azt már az ókorban is felismerték, hogy a titkos módon, kémek révén megszerzett információk a hadviselés fontos támaszai. A kémkedés első írásos említése is ezt támasztja alá. Az Ótestamentum szerint az (i. e. 1500 körül) Jerikót ostromló izraeliták kémek révén tudták meg a város gyenge pontjait, és ők segítettek annak elfoglalásában is.⁴ Az i. e. 4–3. században Szun-ce által írt, *A hadviselés törvényei* című munka, illetve a Flavius Vegetius Renatus az i. e. 400 körül kiadott műve is, amely utóbbi a korábbi évszázadok római katonai íróinak alapján készült⁵ szintén ezt a nézetet támasztják alá. A titkos információgyűjtés elsődleges célja tehát a katonai összecsapásokra való felkészülés volt, és ez tulajdonképpen a 20. századig így is maradt. Nem kell azonban mondani, hogy a módszerek és az eszközök sokat változtak. Az írárok sokszorosításának technikáját megelőzően az információgyűjtés egyetlen lehetséges és kézenfekvő eszköze az ember volt. Nézzük, hogyan működhetett a középkorban a titkos információgyűjtés.

³ Pilch (1936): i. m. 177.

⁴ Burds (2011): i. m. 11–12.

⁵ Pilch (1936): i. m. 12–13.

Fontos kiindulópont, hogy ekkor az információgyűjtés csak akkor lehetett sikeres, ha az azt végző személy személyesen vagy egy vele együttműködő helyben élő személy révén látta, hallotta az adott dolgot. Ehhez azonban az adott helyre kellett utaznia. Ebből következett, hogy kémszolgálatra elsősorban azok a személyek voltak alkalmasak, akik hivatásukból adódóan eljuthattak a célterületre. Ezek elsősorban:

- kereskedők;
- követek;
- egyházi személyek.

Ezek a személyek azonban a kor adottságai miatt gyakran alkalmaztak helyi segítőket, azaz a mai értelmezés alapján rezidentúrákat építettek ki, amelyek összegyűjtötték számukra a híreket. Természetesen ezek nem azok a nagyon alaposan szervezett és fenntartott hálózatok voltak, mint manapság. Az persze valószínű, hogy a fenti személyek rendszeresen foglalkoztak kémkedéssel, azonban az, hogy azt kinek a javára végezték, gyakran változhatott. Annak kémkedtek, akinek hatalma volt felettük, aki többet fizetett, vagy akinek a politikájával jobban tudtak azonosulni. E dolgok természetéből fakadóan az ugyanazon kémkedésre szakosodott személy „megrendelője” valószínűleg gyakran változott, különösen a kereskedők esetében.

Adódik a kérdés, hogy kik voltak azok, akik az embereket kémkedésre alkalmazták. Mivel a modern szolgálatok csak a 19. század „termékei”, valaki másnak kellett alkalmazni a kémeket. Értelemszerűen a két legfontosabb információfelhasználó központ az uralkodó és a hadsereg volt, de feltehetően – főleg a középkortól kezdődően – a magánszféra szereplői, azaz eleinte egyházi és világi földesurak, majd termelő és pénzügyi vállalkozások, magándetektív-irodák (például Pinkerton), hírügyvések is alkalmaztak embereket információszerezésre.

A HUMINT első virágkora

Ebben a fejezetben arra keressük a választ, hogy mikor volt, és főleg miért volt a HUMINT virágkora. A HUMINT virágkora Európában és Észak-Amerikában a titkosszolgálatok archaikus, klasszikus és modern korszakára egyaránt kiterjed, azaz, hogy régebbre ne menjünk vissza, kiterjedt a 17. századtól a hosszú 19. század végéig, azaz az I. világháborúig.

Ez alatt a hosszú idő alatt vitathatatlanul a HUMINT volt az uralkodó titkos felderítési eszköze. Ha ennek a jelenségnek az okait keressük, túl egyszerű lenne azt állítani, hogy hiszen nem volt más: egy titkosszolgálat mindig is arra törekedett és napjainkban is arra törekszik, hogy az adott társadalmi viszonyok között alkalmazható leghatékonyabb titkos felderítési eszközöket minél szélesebb körben használja. Vizsgáljuk meg tehát, melyek voltak azok a körülmények, amelyek a HUMINT alkalmazása mellett szóltak.

Elsősorban és mindenekelőtt: a korban az emberi tevékenység volt a meghatározó. Bármit előállítani, legyen az szellemi vagy anyagi érték, csupán az emberek voltak képesek. Nyilván a korszak vége felé haladva egyre több géppel találkozhatunk, de az ember szerepe továbbra is nagyon széles körű maradt. Gondoljunk csak arra, hogy aki tehette, háztartásában is például cselédeket alkalmazott olyan feladatokra, amelyeket manapság gépek látnak el. Nem volt ez másként a titkos felderítés vonatkozásában sem: a szükséges információkat kézenfekvő és egyszerű volt más emberektől megkérdezni.

Másodsorban a korabeli viszonyok megkönnyítették az emberek bármilyen munkára, adott esetben titkos felderítési feladatra való igénybevételét. A korban a társadalomnak meglehetősen hierarchikus felépítése volt. Aki a társadalmi piramis magasabb fokán helyezkedett el, viszonylag könnyen rákényszeríthette akaratát az alatta állóra, akár kényszerrel, akár – és ez volt a leggyakoribb – a hagyomány okán, akár pedig pénzzel vagy más juttatással. Magyarul, ha egy „úr” kért valamit egy „szolgától”, akkor arra jó esélye volt, hogy kérése teljesülni fog. Ha pedig ezért fizetett is valamit, az az alárendeltnek tiszta nyereség volt. Ez a fajta munkára való megbízás vagy felkérés meglehetősen kevés formassággal járt, elég volt hozzá a szóbeli megállapodás, esetleg egy kézfogás, nem kellett hozzá részletes munkaszerződés. Jól látható, hogy ezek a faktorok a HUMINT-ot segítették.

Ugyancsak segítette a HUMINT-ot, hogy a korszakban, különösen annak vége felé, megjelent egy nagyon erős rendezőelv, amely nagymértékben segítette a titkos felderítésre az emberi erőforrások megnyerését: a nemzeti eszmére, a nacionalizmusra gondolok. A nemzeti eszme a korban mindent átfogó hivatkozási alap volt. A haza, a nemzet szolgálatának önnönmagában nagyon erős és nagyon pozitív tartalma, értéke volt. Paradox, de előfordult, hogy bűnözők is örömmel vállalták a haza, a nemzet szolgálatát (nyilván büntetésük elengedése vagy enyhítése fejében). Hasonló paradoxon, hogy a korszak végén, a 19. és 20. században a nemzeti eszme mellett annak logikai ellenpárja, tagadása, azaz az internacionalizmus is komoly meggyőző erővel rendelkezett.

A korban a titkosság szerepe is más volt, mint amit a 21. században megszoktunk. A munkaerőről mondtak erre az esetre is alkalmazhatók: a társadalmi piramis magasabb fokán állóknak kvázi joguk volt az alattuk állók titkaira. Másrészt az azonos szociális státuszban levők között a bizalom is erősebb volt. Titkok elmondása becsületsszóra tett ígéret fejében, miszerint azt senkinek nem adja tovább, előfordult. A társadalmi piramis alacsonyabb fokán állók viszont azzal segíthettek magukon, hogy mintegy észrevétlenként (cselédként, kocsisként, inasként) számos titkos cselekménynek lehettek szem- és fültanúi. Nyilvánvaló, hogy ez a hozzáállás a titkos felderítők dolgát ugyancsak megkönnyítheti.

A HUMINT-ot segítette, hogy a végrehajtók autonómiája nagyobb volt, mint manapság. Könnyen elképzelhető, hogy egy vitorlás hajó kapitánya lényegében teljes egészében magára volt hagyatva, és külső erő, ellenőrzés, kialakult forgatókönyv, eljárásrend cselekedeteit viszonylag sok áttételen keresztül befolyásolta csupán. A feladat végrehajtásának záloga ebben a helyzetben a sokéves gyakorlat, a gyakorlaton alapuló kiválasztás, a közös cél és nem utolsósorban a parancsnokokba vetett bizalom volt. Újabb körülményként kell megemlítenünk a népesség nyilvántartásának, anyakönyvezésének mából visszatekintve meglehetősen csökevényes voltát. Az emberek anyakönyvezésére (születésük, haláluk, házasságkötésük, együttesen személyazonosságuk nyilvántartására) a korszaknak a végéig az egyes egyházközségek vállalkoztak. Állami, központi nyilvántartás csak az államigazgatás forradalmát követően, a tömeghadseregek igényeinek kielégítése céljából a 19. század végén jelent meg. Ilyen körülmények között a legenda biztosítása egyszerűbb feladat volt.

A korszakban egyfelől a titkosszolgálat és a hadsereg, másfelől a nemzetbiztonság és a mai szóval rendőrségként emlegetett rendészeti szervek között a kapcsolat szoros volt. Ez azt jelenti, hogy belföldön a nemzetbiztonság rendelkezésére állt a büntetőeljárás eszköztára: a büntetéstől való eltekintés, a nyomozás során tett vallomások, vagy a nyomozás során akár kényszerrel kicsikart vallomások egyaránt. Hasonló volt a helyzet például a hadifoglyok kihallgatása során is. Itt kell aláhúzni a fizikai kényszer nem túl dicsőséges, de kétségtelen meglévő szerepét a HUMINT ezen korszakában.

Végül, de nem utolsósorban beszélünk kell a fizikai veszély szerepéről. A HUMINT egyik legfőbb hátránya, hogy a kapcsolatnak, vagy a szolgálat szakembereinek fizikai veszélyt kell vállalnia, még hogyha ennek a mértéke változó is. A vizsgált korszakban az emberélet jelentősége és a fizikai veszélynek a súlya teljesen más volt. Az a fajta fájdalommentességre, sérülésmentességre, kockázatmentességre törekvő attitűd, amely napjainkat jellemzi, a korszakban egyáltalán nem volt jelen, sőt az ellenkezője volt az általános. Másként fogalmazva, kapcsolattartó nem

aggódott a kapcsolata miatt, hanem fájó szívvel elfogadta az esetleges veszteséget, hasonlóan például egy harctéri parancsnokhoz.

A HUMINT háttérbe szorulása

A HUMINT-hoz képest az alternatív titkos felderítési módszerek szintén régi múltra tekintenek vissza. Már az antikvitásban is létezett az állami posta, amelynek titkos felderítési célú felhasználása a kortársak számára is magától értetődő volt. Már a reneszánsz idején is voltak rejtjelek és létezett rejtjelfejtés. A 17. században megjelenik az első nyomtatott újság, száz évvel később megjelennek a hírügynökségek, azaz megteremtődnek a nyílt forrású információszerzésnek, az OSINT-nak a feltételei.

A folyamat, azaz a lehetséges alternatívák körének bővülése az ipari forradalom előrehaladtával egyre gyorsul. A 19. században megjelenik a távíró és a telefon, és szinte ezzel egy időben a távíróvonalakat, telefonvonalakat lehallgató harctéri járőrök. A 20. század elején megjelenik a telefonközpont. A kor leleményes detektívjei rábírnak a telefonos kisasszonyokat, hogy vagy jegyezzék fel egy adott előfizetővel beszélgetést folytató többi előfizetőt, vagy esetleg hallgassanak bele a beszélgetésbe, és gyorsírással rögzítsék azt.

Az I. világháborúban tömegessé válik a légi felderítés, stratégiai jelentőségre tesz szert a katonai vagy diplomáciai rejtjeltávíratok elfogása és megfejtése. (Gondoljunk itt Pokorny Hermannra vagy a Zimmermann-távíratra.) A II. világháborút megelőzően az automata telefonközpontok lehallgatására már Magyarországon is mágnesszalag-alapú hangrögzítést alkalmaztak, a II. világháború alatt a briték pedig a német haditengerészet rejtjeleinek megfejtésére létrehozták az első elektromechanikus számítógépet, az úgynevezett Bombát.

A II. világháború után a fejlődés tovább gyorsul. A leképezés, azaz az IMINT az űrkutatás, vele párhuzamosan pedig a nagy magasságú légi felderítés villámgyors fejlődésével minőségileg magasabb szintre emelkedett. Az „Öt szem”, azaz az angolszász titkosszolgálatok együttműködésének köszönhetően létrejön egy globális jelfogó és lehallgató rendszer, amely automatizáltan képes az egyes tartalmakra reagálni, azokat rögzíteni, a kommunikáció résztvevőit pedig azonosítani. A világháló megjelenésével pedig lehetővé vált a nyílt forrású információk lényegében valós időben és elenyésző költségekkel való gyűjtése.

Mindez egy olyan illúziót teremtett, hogy lehetséges, sőt kíváncsú egyfajta totális megfigyelése az ellenérdekeltek feleknek, amelyek persze akár otthon, hazai

földön is lehetnek. Hallgatjuk telefonjaikat és egyéb elektronikus kommunikációjukat (és más kommunikációjuk gyakorlatilag nincs is), elemezzük a világhálón róluk megjelenő nyílt forrású információkat, legyenek azok szöveg-, hang- vagy képalapúak. És persze valahogyan az is megvalósult, hogy ezeket az információkat az emberek önként és saját költségükön teszik közzé. A műholdak, felderítőgépek és drónok képei pedig, kiegészítve – és ez egy nagyon fontos mozzanat – a biztonsági kamerarendszerek képével, lehetővé teszik akár az egyén teljes, szinte minden földrajzi helyre kiterjedő nyomon követését is.

A technika robbanásszerű, diszruptív jellegű fejlődésén túl melyek az egyéb faktorok, amelyeket itt érdemes megemlíteni? A technikai adatszerzés egy szervezett, gyáripárjellegű tevékenység, amely a rend és az ellenőrzöttség látszatát tudja kelteni a külső szemlélő számára, ellentétben a HUMINT titokzatos, titokzatoskodó és romantikus világával. A technikai adatszerzés hazai földön vagy legalább jórészt hazai földön meg tud valósulni, az emberek tehát nincsenek veszélyben. A megszerzett információk a keletkezéssel szinte vagy teljesen azonos időben, valós időben rendelkezésre állnak, ami túl azon, hogy tényleges előnyökkel jár, látványos is. A megszerzett információk nagyon könnyen feldolgozhatók, kombinálhatók, összesíthetők. Létezik az az illúzió is hogy az, hogy megfigyelnek, önmagában nem fáj, tehát a technikai adatszerzés erkölcsileg is támogatható.

Minden a legnagyobb rendben tehát? A titkosszolgálatok fejlődése arra tanít, hogy nincsen egyedül üdvözítő és minden mást feleslegessé tevő felderítési módszer. A 21. század elejére megmutatkoztak a technikai adatszerzés korlátai is.

A technikai hírszerzés csődje: 9/11

A technikai lehetőségek fejlődésével a technikai eszközökkel folytatott információgyűjtés⁶ óriási léptekkel haladt előre.⁷ Ennek két fő oka volt. Egyrészt a technikai eszközök olyan új típusú információkat tudtak szolgáltatni, amelyek korábban ismeretlenek voltak. Másrészt a technológiai eszközök alkalmazása jelentősen

⁶ A kifejezés jelenti azokat az eszközöket, ahol az információgyűjtés automatizált eszközökkel történik, minimális emberi beavatkozással vagy a nélkül. Elsősorban elektromos jeleket gyűjtő eszközöket kell rajta érteni, de idetartoznak a megfigyelő műholdak, illetve a CCTV-hálózatok is.

⁷ Az alfejezethez felhasznált irodalom: A 9/11 Bizottság jelentése: *The 9/11 Commission Report* (é. n.), valamint Erik J. Dahl: *Warning of Terror: Explaining the Failure of Intelligence against Terrorism*. Master of Arts in Law and Diplomacy Thesis, The Fletcher School, 2004.

lecsökkentette az információgyűjtés kockázatait, így a dekonspiráció bekövetkezésének esélyét, valamint az emberi veszteségek mértékét. A gyorsan fejlődő technika egyre inkább átalakította a hírszerzés attitűdjét abba az irányba, hogy a technikai módszereket nem kizárólag az emberi forrásból származó információk kiegészítésére használták, hanem megpróbálták azt helyettesíteni. Az egyensúly így megbillent a technológia javára, amely komoly problémákhoz vezetett, amelyeket az Egyesült Államok példája támaszt alá legjobban.

A Szovjetunió nagyrészt technológiai verseny révén történő legyőzése azt az illúziót alakította ki az USA szolgálataiban, hogy a technológiának kell prioritást adni. A humán forrásokra szánt erőforrásokat csökkenteni kezdték, mondván, hogy már nincs komoly ellenfél, olyan pedig egyáltalán nem létezik, amely képes lenne felvenni a harcot a technikai fölényrel. A CIA esetében e folyamat megindítását Stansfield Turner személyéhez kötik, aki 1977–1981-ig volt a szervezet igazgatója. Különösen felgyorsult e tendencia az információtechnológia robbanásszerű fejlődésével a 20. század utolsó évtizedeiben.

Ebben a helyzetben érte a titkosszolgálati rendszert egy több szempontból új, szokatlan – ma úgy mondanánk –, aszimmetrikus fenyegetés. Az ideológiailag motivált, mély konspirációra képes, sejtszerűen felépített, jól szervezett iszlám terrorizmus így lépéselőnybe került a hagyományos konspirációs módszerekhez és nagy méretű ellenséges szolgálatokhoz, valamint technológiai fölényhez szokott amerikai szolgálatokkal szemben.

Jól alátámasztják ezt a 2001. szeptember 11-i eseményeket vizsgáló bizottság jelentésében olvasható megállapítások. Ezek elsősorban az értékelés és elemzés, a tájékoztatás és az információmegosztás terén jelentettek döntő fordulatot, de nagy hatású észrevételeket fogalmaztak meg a technikai és az ügynöki adatszerzés helyére, szerepére vonatkozóan is. Miközben az FBI terrorelhárító részlegének költségvetése az 1995–2000 körüli időszakban háromszorosára nőtt, közben a személyi állományra vonatkozó kiadások stagnáltak, a drogellenes küzdelemben részt vevő hivatásos állomány kétszer nagyobb volt, mint a terrorelhárítással foglalkozók száma.⁸ Az FBI emberi erőforrással folytatott információgyűjtési kapacitása emiatt erősen korlátozott volt. Mindezek következménye 1993 és 2001 között számtalan nagy hatásfokú sikeres terroristamerénylet, amelyekben összesen több ezer ember vesztette életét, nem beszélve az óriási anyagi kárról. E merényletek folyamánként a 2000-es évek elejétől, több más jelentős lépés mellett megkezdődött az előző években elhanyagolt HUMINT végzésére alkalmas kapacitások újraépítése.

⁸ The 9/11 Commission Report (é. n.): i. m. 77.

A HUMINT napjainkban – a HUMINT reneszánsza

Amikor a HUMINT reneszánszáról beszélünk, magyarázatként nem elégedhetünk meg annyival, hogy a fejlődés ingája egy idő után törvényszerűen elkezd visszafelé lengeni. Ha a 20. század és különösen annak második fele a technikai információszerzés diadala volt, akkor természetes, hogy az ingának a HUMINT felé kell lengeni. Ennél azonban többről van szó.

Kétségtelen, hogy a technikai hírszerzés egyfajta válságba jutott, úgy tűnik, hogy a hagyományos, 20. századi technikai információszerzés elért fejlődésének csúcsára. A hidegháború alatt kifejlesztett, lényegében automatizáltan és igen magas technikai színvonalon működő technikai információszerző rendszerek igen nehezen voltak adaptálhatók egy másfajta, egy aszimmetrikus ellenféllel szemben. Leegyszerűsítve, ha az ellenfél nem használ telefont, e-mailt, távirót, hanem ehelyett lovas futárokon küldi az üzeneteket; ha az ellenfél tudatosan embereket iktat a technikai információtovábbítás láncába (amikor az előbb említett futár például videokazettát vagy pendrive-ot visz magával), nos, ebben az esetben a technikai információszerzés lehetősége csökken, a HUMINT jelentősége – akarva, nem akarva – erősen megnövekszik.

A másik igen nagy kihívás a jogi környezetben található meg. A mindenki számára látható külső ellenség – azaz a nyugati világra vonatkoztatva a Szovjetunió és a Varsói Szerződés – eltűnésével a mindig is jelen lévő jogvédő hangulat, nézetrendszer egyre inkább előtérbe kerül, egyre jelentősebbé, meghatározóbbá válik. Azaz a széles körű technikai adatszerzésre épülő információszerzési rendszer egyre gyakoribb és egyre intenzívebb kritika tárgyát képezi, és ezért alkalmazása belföldön növekvő nehézségekbe ütközik.

Két másodlagos körülményről érdemes itt említést tenni. Az egyik, hogy a posztmodern korban a nemzetbiztonsági szolgálatok fokozódó mértékben a nyilvánosság ellenőrzésének, kritikájának tárgyát képezik, társadalmi megbecsülésükért újra és újra meg kell küzdeniük. A másik, hogy természetesen a technikai hírszerzéssel szemben fellépő nézetek és mozgalmak jelentős lendületet kaptak az utóbbi évek botrányaitól – helyütt a Snowden- és WikiLeaks-botrányt említhetjük –, amelyek mögött paradox módon embereket, személyeket találunk, akik irányítottsága mellett komoly érvek hozhatók fel.

A technikai információszerzés paradigmaváltása szintén hozzájárult a HUMINT reneszánszához. Itt a netalapú, felhőalapú kommunikációs csatornák, azaz a VOIP-telefonálás, illetve üzenetküldő és fájlmegosztó alkalmazások

futótűzszerű terjedésére kell gondolunk, amelyek hatékony ellenőrzése új technikai környezetet követel.

A technikai információszerzés kihívásai azonban nem vezettek volna a HUMINT reneszánszához, ha nem került volna előtérbe a HUMINT néhány előnye. Ezek között a HUMINT viszonylagos költséghatékonyságát említjük elsőként. Bármennyire is úgy tűnik, hogy a HUMINT nem olcsó, a valóságban ez téves percepció, hiszen mindez csak viszonyítás kérdése. Például egy globális jelfogó rendszer költségeihez képest a HUMINT forrásigénye gyakorlatilag kimutathatatlan. Fontos további körülmény, hogy egy ilyen jelfogó rendszer kifejlesztéséhez, továbbfejlesztéséhez szükséges kompetencia sem áll egyenlően rendelkezésre. Arról nem is beszélve, és ez egy nagy jelentőségű tanulság, hogy a HUMINT legfőbb alkotója, az ember nem avul el néhány év, esetleg évtized alatt. Egy emberbe beruházni (időt, pénzt, saját embert) tehát titkos felderítés szempontjából is jó üzlet.

Másik nagyon fontos gondolat, hogy HUMINT legmagasabb szintjének, a titkos kapcsolattartásnak az eszköze – azaz egy kellőképpen felkészített, motivált, bevezetett forrás – rugalmasan alkalmazható. Önmaga képes reagálni a körülmények változására. Egy forrás esetleg más nemzetbiztonsági szempontból releváns területre is átcsoportosítható. Egy ilyen forrás autonóm működésre is képes. Egy ilyen forrás nem igényel bonyolult, részletesen lefektetett és szabályozott eljárási rendet. Kellő motiváció mellett elegendő a feladatot ismertetni számára. Katonai hasonlaltal élve egy titkos kapcsolat egyszemélyes harci kötelék.

A gépekhez és a technikai adatszerzéshez fűződő viszonyhoz visszatérve, egy titkos kapcsolat nemcsak hogy nem avul el, hanem képes kitanulni, titkos felderítési szempontokból kiaknázni az újabb és újabb technikai adattároló adattovábbítási rendszereket is – ma is, és holnap is.

Ugyancsak fontos szempont, hogy emberek és emberek közötti viszony jogi szabályozása viszonylag állandó, változása lassú, azaz nem kell attól tartani, hogy embereket feladatra – akár titkosan – alkalmazni, emberekkel beszélni a belátható jövőben tilalom tárgyát képezi majd. Hasonlóképpen, az emberek közötti kapcsolattartás spektrumának vannak olyan elemei, amelyek nem vagy másként hagynak nyomot a kibertérben, azaz a kapcsolattartás egyes elemei a technikai felderítés eszközeivel nem ismerhetők meg.

Szólni kell természetesen azokról a körülményekről is, amelyek a HUMINT reneszánsza ellen hatnak. HUMINT nincs emberek nélkül. Egy titkos kapcsolat kiválasztása, kiképzése, alkalmazása olyan szakértelmet igényel, amely jelentősen eltér a technikai adatszerzés keretén belül szükséges kompetenciáktól. Hasonlóképpen, a kapcsolattartásban részt vevő szakemberek irányítása, vezetése is más,

hagyományosabb eszközöket, módszereket, szervezeti kultúrát igényel. Szerencsére számos esetben ezek a készségek az egyes szervezetekben (még) megvannak, azonban ezeket szinte mindig fejleszteni kell.

Nagyon nagy kihívás a motiváció kérdése. A nemzetállamok lassú eróziójával egyre nehezebb meggyőzni a lehetséges titkos kapcsolatokat arról, hogy érdemes és helyes a nemzetbiztonsági szolgálatot támogatni, azzal együttműködni. A fejlett világban a nyílt vagy burkolt nyomásgyakorlás lehetőségei is behatároltak. (Ez a fejlődő világra nem igaz, gondoljunk a terrorizmusellenes fellépést kísérő kínvallatással kapcsolatos botrányokra.) A rendőrségtől elkülönülten működő nemzetbiztonsági szolgálatok számára is nehézkes a büntetőeljárás adta lehetőségek kihasználása.

Nagy probléma az egyre nagyobb mértékben jelen levő (közterületi, biztonsági) kamerarendszerek, illetve kamerarendszerek által rögzített képeket összekapcsoló és azokat elemezni képes, egyre inkább mesterséges intelligencián alapuló szoftverek rohamos terjedése.⁹ A szociális média a már régóta jelen levő precíz és széles körű anyakönyvvezetéssel, továbbá a biometrikus azonosító jelet tartalmazó okmányokkal együtt új kihívás elé állítja a szakembereket a legenda kidolgozása, alkalmazása és alátámasztása terén. E kihívásokra jelenleg nincs általánosan érvényes és mindenki számára használható válaszreakció.

A HUMINT lehetséges jövője

A jelenleg látható trendeket figyelembe véve természetesen nem gondolhatjuk, hogy a technikai adatszerzés eltűnik. Azt azonban látnunk kell, hogy a HUMINT megmarad. Mi lehet a szerepe a HUMINT-nak a közeli jövő titkos felderítésének rendszerében? Egy hasonlattal élve az, mint egy minőségi, esetleg kézzel varrott és méretre készített öltönynek, cipőnek a tömeggyártott fast fashion tengerében; vagy mint egy saját kézzel, természetes alapanyagokból, friss összetevőkből összeállított ételnek a gyorséttermek junk foodjával összehasonlítva. Azaz hosszú távú, minőségi, egyénre szabott és egyéni jellegű eszköz, amelyet egy minőségi cél érdekében szükséges és kell használni, alkalmazni.

Álláspontom szerint egy nemzet titkosszolgálati közössége a jövőben is kell hogy rendelkezzen azzal a képességgel, hogy rövid távon is meg tudjon szólítani embereket, és azokat együttműködésre, titkos együttműködésre tudja bírni.

⁹ Lásd Laufer Balázs –Takács Gergely: A HUMINT vége? *Arc és Álarc*, 2. (2018), 1–2. 175–185.

Még inkább szükséges, hogy hosszú távú céljait meghatározva ki tudja választani és kellő titoktartással hosszú távon is tudja alkalmazni az azokat előmozdítani képes személyeket. Ez tehát nagyfokú tudatosságot és a célok viszonylagos állandóságát tételezi fel. Nyilvánvaló, hogy ez csak a legfontosabb célokra lehet igaz. A hosszú távú gondolkodás a legenda kiépítését, a kapcsolat és a kapcsolattartó gondos felkészítését is megköveteli.

Szükségnek látszik a HUMINT sajátos jellegéhez igazodó szervezeti és irányítási modellek – kulcsszavak: meghatalmazás alapú vezetés, autonómia, bizalom, sikerorientáltság – alkalmazása is. Nyilvánvaló, hogy a leírtakból egy elsősorban a HUMINT-ra specializálódott, kompetitív előnyeit a HUMINT terén megtaláló és növelő, azokat a titkosszolgálati, tágabb értelemben rendészeti közösség, ezen túlmenően az állam és a nemzet biztonsága érdekében hasznosító és megőrző szakosodott szervezet képe rajzolódik ki. Erre nemzetközi példaként a CIA-t említhetjük. Egy ilyen szervezet motivált lesz az előző fejezetben említett kihívásokra adandó adekvát válaszlépések kidolgozásában is.

A humán felderítő szakemberek biztonságuk megőrzése érdekében lemondhatnak a technikai adatrögzítés, adattovábbítás eszközeiről, vagy tudatosan eltekinthetnek azok használatától. Készíthetnek kézzel papírra jegyzeteket, telefon és webchat helyett találkozhatnak, beszélgethetnek személyesen, fizethetnek készpénzzel. Az effajta hagyományörzés hozzájárulhat egy szolgálat elit jellegéhez, és vonzerőt gyakorolhat a munkatársak és a titkos együttműködők vonatkozásában egyaránt. Ez távolról sem jelenti azt, hogy a jövő titkosszolgálatai nem szükséges módon kell hogy élen járjanak majd a technika alkalmazásában.

Úgy tűnik, hogy a HUMINT és a technikai adatszerzés előnyeit elsősorban a kitermelt információk összesítése, értékelése, elemzése során lehet és kell egyesíteni. Ugyanebben a fázisban lehetséges a hátrányok kiküszöbölése is. Ez azonban már az értékelés–elemzés–tájékoztató, az esetleges fúziós központok témaköre.

Zárógondolatként érdemes egyértelművé tenni, hogy a HUMINT jövőjének legfőbb záloga az a körülmény, miszerint egy titkosszolgálat, egy rendészeti szerv emberekkel szemben jár el, emberek gondolatait, szándékait, terveit, tetteit igyekszik megismerni és felderíteni. Mivel az ember társas lény, és evolúciójának lassúsága folytán még belátható ideig az is marad, ezért a megismerés komplex rendszerében az embert, azaz a HUMINT eszköztárat meg kell őrizni, attól hiba lenne eltekinteni. Ez a körülmény, ez a megközelítés különösen igaz lehet azokra a szervezetekre, amelyek nem rendelkeznek a technikai adatszerzés kiépítéséhez, fenntartásához és fejlesztéséhez szükséges anyagi és szellemi erőforrásokkal.